

בימי הרת עולם.

אחרי הפסק קצר, שבא מפני סבות חיצוניות בחיי הספרות העברית בתחלת המלחמה, שבה ועברה לפנינו תקופה של „פריחת“ הספרות. יצאו כמה מאספים, ירחונים, שבועונים בכל תפוצות הגולה. במאספים הללו, כמו „כנסת“, „עולמנו“, „התקופה“, „העוגן“, „גבולות“, פגשנו שוב את סופרינו הידועים לנו מכבר. מצאנו גם שמות חדשים אחדים. היו בהם, במאספים הללו, כמה דברים יפים: קצתם אמנותיים באמת, כשירי פיכמן, קצתם מענינים ומקוריים, כ„מפיסתופל“ של פרישמאן (התקופה א'). היו גם מרגליות אמתיות, כשירי ביאליק האחרונים ב„כנסת“.

ואף-על-פי-כן, אם נסתכל בכל הספרים הללו, שיצאו לאור בתקופה סוערת זו, מיד נראית לעינינו עובדה אחת, המעוררת הרהורים מעציבים. מעציבים מאד. ואפילו אלו היו הערכים האמנותיים שבספרים האלה גדולים פי עשרה משהם באמת – לא היה בכחם להכשיר בעינינו את הספרות ולהצדיקה.

הספרות – כמובן, הדברים אמורים לא בחלק הפובליציסטי, כי אם בספרות היפה – לא נענתה כלל על המאורעות הכבירים, שעברו לפנינו. לא נמצא בה כל רשם של הנחשולים הגדולים שהטביעונו – אף הד כל-שהוא של הרעם, שהרעיש מלא-מרהבי-עולם זה חמש שנים...

והרי ימים עברו עלינו, שלא הרבה נמצא כדוגמתם בתולדות העולם... חורבן ושמות בכל הארץ, חורבן ושמות בנפשנו פנימה. בכל רחבי תבל קשה למצא נפש אחת, אדם אחד, שלא גלה, שלא טלטל כמה טלטולים, שלא עבר דרך שבעת מדורי גיהנם.

והרי הימים הללו היו שקולים כנגד כמה שנים, כנגד דורות שלמים. אפילו הנפש היותר שלוה יכולה היתה בימים כאלה לאבד את „שווי-המשקל“ שלה ולתעות ולעשות תעות... היו ימים מלאים נגה-ברק מענר-עינים, ימים, שבהם אפשר היה להשתגע משמחה, כימי האורה של הריבולוציה

הרוסית הראשונה; היו ימים שחורים משחור, בלי קוראור אחד של נחמה, כימי הדם והאפל בשנת 1915... והלא אין שבט פרא שבפראים במעמקי הטונדרות, שלא הזדעזעו חייו עד היסוד, שלא שאף, מדעתו או שלא מדעתו, לחיים אחרים, אחרים לגמרי... והרי כבר שבים ומטיילים בתוכנו מיליוני אנשים, שהביטו בלי נוע בפני המות, שהתיחדו עם המות – במעמקי יערות, במחפרות, בין שריקת פצצות וברק רגישות, לא יום או יומים, אלא שנים...

ובשעה זו אם נפנה אל הספרות שלנו – והנה פתאם תקיף אותנו אידייליה רכה ושוקטת... הכל ממש כמו שהיה לפני חמש שנים. פייכמן קושר כתרים ל"אלול", לבציר – כמו שעשה לפני חמש שנים; שמעונוביץ מהלל את יפעת היער, את "הזוללים הדקים הערמים" כמו לפני כן. טשרניחובסקי כמקדם, "עובד אילים" (התקופה ב') ומכהן לפני "התמוז" שלו. אמנם, כל זה יפה; לפעמים יפה מאד. אבל האמנם – רק זה מצאו בחיים, לא יותר מזה?

והפרוזה אולי קפואה עוד יותר... עפלבויס מהלל את "החסידות" (ב"כנסת"), כמו שהללו רבותיו. שטיינמן מתאר את האפסטרנים שלו, המפספטים, מפספטים, מפספטים בליקץ... ("סחור סחור"). גבורו של בן אברם מת משחפת וירא מפני "סבל הירושה" ("עננים"). ובכל היצירות – אותו החטוט הישן, הנקור הישן, אותן הסערות, המתחוללות על קדו של מחט, והטרגדיות, ששערן כעדשה...

והלא אם נפתח כעת את ספרי גאוני הספרות העולמית, שלפני ה"מבול", נראה, כי זקנה קפצה עליהם פתאם. אותם האצילים והפקידים של טולסטוי, האינטליגנטים הגועים משעמום של ציחוב – הרי רוח נשאה אותם כמוך ואינם, הרי כלם כמיני חיות שלפני המבול הם לפנינו. אבל אלה, לכל הפחות – מהך הנצח יש בתאורם. וספרותנו הדלה והעניה? מדינות נחרבו – וספרותנו מקוננת על בחור, שאבד את תומו בלכתו ראשונה אל יוצאת חוץ ("לילה" של בן אברם, התקופה א'). מסביב מאורעות מלאים צבעים לוהטים, רותחים, מעוררי עינים כבדים ואפלים מנישחור, ובספרותנו – אותה האפרורית, שהיתה מאז...

הלא אפילו הבור שבבורים, המטומטם שבמוחות, חשב מחשבות חדשות, גשתנה תכלית שנוי. הלא העם כלו חל ורגז תחתיו, למד דברמה וענה באש אדומה על אימת המאורעות. והסופרים שלנו, כאותם מלכי הבורבונים בשעתם, לא למדו כלום – ולא שכחו כלום...

מאין העורון הזה? מדוע כל צורות החיים נחרבו – והסופר עודו דבק בשבלונה הישנה, בנוסח הישן שלו? האמנם לא התפעלו מאימת יום הדין, מן הדרמטיות הנפלאה של ממלכות ענקים מתאבקות במלחמת יאוש, האם לא קבלו כל רשומים מהתמונות הגרנדיוזיות של המונים נעקרים

ממקומם, נשאים בסערה כגל־אבק ונופלים ונגררים שוב כנהל־ידם? איך זה, בשעה שהריע השופר מקצה עולם ועד קצהו ועקר עמים נרדמים וזעזע מתים מקבריהם – הספרות שלנו לא שמעה, לא שמה אל לב? או האמנם אין הספרות שלנו אלא בית־נכאת מאבק, צרור של תעודות ארכיאולוגיות, מלא מקק סופרים ותולעה?

II

התשובה הראשונה, שעולה על הדעת – להצדיק קצת את הספרות – היא פשוטה וידועה מאד.

אין האמנות יכולה לטפל בעניני דיומא. רק העבר – נחלתה וחלקה. ההנה הוא רועש יותר מדי, שעין האמן תשלוט בו. האמן הוא יותר מדי „נוגע בדבר“ ביחס למאורעות ההווה, ואם יצירם, בהכרח יהיה זיוף בדבריו. תחסר לו המנוחה האוביקטיבית, ה־„*אראפאγία*“, בשעת המאורעות יפה השתיקה. לפני אימת המאורע נדהם האמן, או הוא בבחינת „נִידם אהרן“.

קחו, למשל, את הספרות הרוסית בראשית המלחמה. היא לא ידעה לשתוק ולשום יד לפה – וכמה צביעות התגנבה בה! הספרות הפטריוטית הרוסית בתחלת המלחמה – ודאי כתם היא בתולדותיה. זה היה מתועב – הרקוד וקול תרועת היושבים על הכלים, ב„ערף“ השלל, בקניהם החמים, וקוראים למלחמה ולדם, בשעה ששם, במחפרות, גועים אחיהם בדממה...

בעון זה לא נכשלה ספרותנו. ראשית, כי בולמוס של פטריוטיות אי־אפשרי היה ברחובנו. ושנית, היא שתקה או על־כרח. אבל הרי סוף־סוף הופרה השתיקה, והיא פתחה פיה, והיא החלה לדבר ודברה – שוב על אותם האפסטרגים שסרחו ושוב על אותן העלמות המשתגעות משעמום.

ודאי, רק העבר הוא קנינה האמתי של האמנות. „מלחמת המולדת“ של 1812 מצאה לה תאור גאוני רק כעבור יובל שנים – על־ידי טולסטוי. אבל הלא כבר עברו שנים מתחלת המלחמה. ושנים אלה יש בכללן כמה דורות. הרבה הרבה מהופעות־המלחמה כבר נהפכו לנחלת העבר, כמו הקרבות הגדולים, תנועת הפליטים הראשונה, הגרושים. והסופרים – הם כאלו לא התרשמו כלל מכל זה. האמנם לא נדו ליסוריו של העם, לא השתתפו בצערו – הם, היכולים לחטט כל־כך במכאוביהם הקטנים בתכלית הקטנות?

דומה הדבר, כאלו יושב לו הסופר שלנו על איזה כוכב רחוק רחוק, שקר־האורה מן הארץ האמללה שלנו מגיע אליו רק אחרי עבור כמה שנים. יושב הוא לו על אותו כוכב ושפופרת בידו, והוא רואה עוד תחום־מושב, אפסטרגים, בטלנים רוחשים על האדמה ומתפלספים. חכו עוד שנים, עוד הרבה שנים, – הרי סוף־סוף יגיע אליו קוראורה מימי המלחמה, ואז – אז יאמר שירה אחרת...

אבל דורנו קצר־כח לחכות... הוא מרגיש, כי זה־כבר הגיעה השעה

לשמע את המלה הגואלת. תהי המלה פגומה, כנסיון ראשון, תהי עלובה וחלשה עוד – אבל היא צריכה להשמע!

III

אבל אפשר, שהסופרים שותקים מפני סבה אחרת. אין הם הפצים לכתוב על-אודות הסערה. יש אצל טולסטוי ברומן שלו „מלחמה ושלוה“ תאור חיי עיר-פלך בימי מלחמה. רבים דמו, כי באותה תקופה חיו כל בני רוסיה אך במחשבה אחת: להציל את המולדת. טולסטוי אומר, כי דבר זה שקר הוא. המלחמה היתה כמאורע בלתי-חשוב כלל למוח המאורעות הקטנים של אהבה, עסקים, ריב-משפחה. כי היחיד אינו נבלע בצבור. להפך, אולי דוקא בשעה שהיחיד נהפך לגרגר-חול במדבר, לטפת-מים בים סוער, תתגבר בו ביחוד התשוקה לפרוש לקרן-זוית, להעלים עיניו לגמרי מן הסערה. משום כך נמצא, כי לעולם אין היחיד אגואליסטי כל-כך, עד לידי געל-נפש, כבשעות-סער כאלו. בשעות כאלו היחיד מוכשר לכל מעשי נבלה, רק בכדי להציל את חייו, ובטמטום-לב גמור מביט הוא על אֶחיו שנהרגו. זו היא ריאקציה טבעית של אינסטינקט-החיים, של הגנה עצמית.

ומשום כך אולי הסופר גם הוא מבקש לו מקלט, אשר שמה לא תחדור רוח הסער. בהתעסקו באכסטרנים ובארגמן-השקיעה הוא נח מטלטולי החיים. כך דרכו של היחיד, כשהוא טובע בים, הוא נאחז בכל קורה עוברת. אולי גם צורות-הספרות הישנות – גם הן קורה כזו, שהיחיד אוהז בה ואינו מרפה ממנה.

וביחוד טבעי הוא אינדיבידואליסמוס זה בספרותנו, החוֹלָה במחלת האינדיבידואליסמוס זה-הכבר. קֶלֶה היא שירת יחיד, קֶלֶה – רשות היחיד. גם הפרוזה שלנו – באמת ליריקה היא. מה הם ספוריו של גַנְסִין, אם לא ליריקה, אם לא השתפכות-נפש? ואפילו שופמן, הקר והשלו בין סופרינו, האין יצירתו חטוט בפנים הנפש, הנפש הבודדה לגמרי?

ה„בדידות“ אפיית היא לספרותנו. אפילו הגאון שבמשוררינו, ביאליק, הלא זה-הכבר קרא: „ומה לי לגזעי ומה לי לשוכי“ – ופרש לו לקרן-זוית. המשבר הנפשי, שעבר על המשורר, הוא באור בהיר במאמרו המקיף, העמוק, של פרידמן, „יגון היחיד“ – מאמר, שאפשר לחשבו כסך-הכל של תקופה שלמה.

טבעי הוא הדבר, שספרותנו זו גם עתה עוסקת לה בעיני יחיד, רוקמת לה כמקדם רקמת-רגשות דקה, ועוצמת עיניה בבזו משאין-השוק...

הדבר הוא טבעי, אבל בכל-זאת הוא מעציב מאד. אם חיינו אינם נעימים, מובן, שקצת בני-אדם בורחים מהם ומעלימים עיניהם מהם, אבל

זהו מעשה של מוגי-לב... אמנם, נעים לסופר להתנשא על מן הארץ הטובעת בדמיה ולטוס בגאון בין שחקים, אבל עלובה היא הספרות, הפורשת מן האדם הסובל. היא יכולה לקונן או לרנן; להתיחס בחיוב או בשליילה למאורעות חיינו. אבל לשתוק, לשתוק לגמרי — איך אפשר? ואם ירד האדם, ואם שאול נפל, האם אין הספרות צריכה להיות „עמו בצרה“, ללכת אחריו בכל הירידות שלו, להציץ באמץ-לב לכל התהומות שנפערו? ואנו מתאוננים עוד על שהקהל אינו אוהב את הספרות, אינו מתענין בה. אבל על מה יאהב אותה? על שהיא פרשה ממנו וטסה בשמי-שמים!?

IV

אבל באמת אי-אפשר לקבול כל-כך על הסופרים. לא בחפץ בלבד הדבר תלוי, הם לא יכלו פשוט לענות על השאלות החמורות, שהציג הזמן. הספרות לא היתה מסוגלת כלל לפתור פרובלימות רחבות כל-כך. תחבולותיה הישנות לא הועילו לה.

נציר לנו אדם, שבא לחקור את סודות הטבע ויש ברשותו רק מיקרוסקופ. זהו כלי מצוי, בכדי להסתכל בטפתימים ולגלות בה עולם מלא, לראות בריות קטנות, רוחשות, פרות ורבות, נזונות; אבל אם חפץ הוא לראות עולם גדול — כוכב שביט, שעבט ארחותיו, לבדוק את „נתיב החלב“, לצפות בימיהאש הגועשים על-פני השמש, בהררי-הגגה ועמקי-הצל על הירח, אז מיקרוסקופ זה לא יצלח למאומה. נחוצה שופרת מרחיקה-ראות, נחוץ טלסקופ.

הספרות שלנו, ולא רק הספרות שלנו, כי אם בכלל הספרות העולמית לפני המלחמה, היתה בבחינת מיקרוסקופ כזה. פלה עסקה ב„עולם קטן“, בנפש פעוטה, בזוית קטנה, וחטטה בה ונקרה בה ודרשה על כל קץ תלוי תלים, והיא, שהתרגלה בעבודת „לוטש אבנים יקרות“, מאין יכלה למצא כח בעצמה — להקיף עולם מלא? וכשבאו הימים הגדולים והטילו לתוך אוקינוס רותח עמים שלמים, כשאחזה דלֵקה ביסודות תבל — רפת-אונים עמדה הספרות לפני המאורעות, בינתה קצרה מהשיגם.

ובאמת, לא הספרות לבדה כך. „פשיטת-הרגל“ של הספרות היא אך חלק קטן מפשיטת-הרגל של כל העומדים בראש, של המעמדים השולטים, של האינטליגנציה, של ראשי האנושיות ורביי-חובליה. כלם נסחפו בזרם, על כלם נמסכה רוח-צועעים, כלם היו למשחק בידי כחות-האיתנים וטולטלו ככפסי-עץ. לא היה אף אחד חפשי, אף אחד, שידע לראות נכוחה.

„נֹאֲלוּ שְׂרִי-צֶעַן,

חֲכָמֵי יוֹעֲצֵי פְרָעָה—עֲצָה נִבְעָרָה.

וְאָבְדָה חֲכֵמַת חֲכָמָיו

וּבִינַת נְבוּנָיו תִּסְתַּתֵּר..."

כלם עברו לפנינו: אלה שנלחמו וידיהם צבועות בדם ואלה שעמדו מנגד והריעו; וילהלם קיסר, קרנסקי ועוד ועוד – כלם יצאו בקולי קולות על הבימה וירדו בחרפה ולתוך העלטה.

כי האנשים כלם קטנו. „קטנות המוח“ – זוהי התכונה האפייית של דורנו; כל העינים טחו מראות – ומדוע זה תנצל מקטנות זו הספרות הדלה שלנו?

V

תחבולות חדשות, מיתודות חדשות, צורות חדשות צריכה למצא הספרות, כדי לציר תנועת ההמונים המתגלגלים ושוטפים לעין. יצירות מופתיות כאלו מעטות הן בספרות העולמית, ותחבולות אלו לא תוכל הספרות למצא בבית-מדרשה של הינונת המהוללה; המיתודות הללו – מקומן נפקד אפילו בהיכל-היופי הקדומים, ולשוא נחפשם שם. יש רק ספר אחד ישן, שממנו נוכל ללמוד הרבה, איך יש להרגיש את „תנועת ההמונים“. זהו ספר הנביאים.

אצל הנביאים נמצא שירת-סער מופתית, קלסית. הנביאים לא ידעו גבורים. את נבוכדנצר, סנחריב, את כל התנינים הגדולים ראו כ„גרזן“, שבו חוצבת יד נעלמה. הם ראו בגבורים רק כלי-משק.

ביצירותיהם פועלים ההמונים. הם „הומים כהמות מים רבים“, הם עילים „כעלות ים לגליו“.

שם נמצא את הרתמוס של הסערה, אשר בפניו תקצר הנשימה. פעמים מאמריהם קצרים, כנצנוץ ברק באפלה, פעמים ארוכים ומתנהלים בכבוד, כעבי-סופה שהורות הממששות ובאות. סגנונם קודח ולוהט כהר-געש יורק-לבה, ושוטף כמפל-מים. הוא מסוגל למסור לנו את נשמת רוח הסערה, הצורבת, „המכלה מנפש ועד בשר“.

הִנֵּה שֵׁם־ד' בָּא מִמְּרָחֵק,

בוֹעַר אָפוּ וְכִבְד מִשָּׂאָה,

שִׁפְתָיו מְלֵאוּ יַעַם

וְלִשְׁוֹנוֹ כָּאֵשׁ אִכְלָת..."

ויש שפתאם מתוך האפלה אור יגיה. בין הגלים הסוערים אי קטן, פֿרו
ירוק וברוך-אור... הכל שוקט פתאם.

„הַלֹּךְ לְהַרְגִיעוּ יִשְׂרָאֵל -

מִרְחוֹק ... עַל־פֶּן מִשְׁכַּתֶּיךָ חֶסֶד.”

ואחרי-כן - שוב חורבן ואפלה, ושוב גלים מתנפצים אל חוף.
מי שחפץ לחיות עם הסערה „כצפור סער”, לחזור אל תוך-תוכם של
המאורעות - ילמד מהם.

ילמד אותה הפרימיטיביות של כחות-קדומים, של איתני-הטבע. הוא
בעצמו צריך להיות לזיק בודד, לחלמיש-צור, „לחומת נחשת ולעמוד ברזל”,
רק אז יוכל להציץ אל התהומות וללכת ישר וזקוף-קומה.
צורות הדשות ותכן חדש - זו היא היצירה, שאליה צריכים אנו
לשאף.

VI

בספרות העברית היו נסיונות בודדים לתפוס את הסער. הנה ציורים
קטנים אחדים של ד"א פרידמן ב„העם” - ציורים זבים דם ממש; פשוטים
הם כל-כך! חיל גוסס באהל-התחבשת... „אנושיות”, אנושיות אמיתית היתה בהם. בן-
אברם בציור קטן „בכף” נסה למסור לנו רגשות אדם, המובל למלחמה,
כפרפר המתחבט ביד נעלמה וחזקה.

אבל כל זה בודד עוד ודל...

ומסביב - כל אותה השירה הישנה, שורר עוד השלום העתיק, „הכל
עטוף ירקרק” כמקדם...

כשם שאנו לובשים את הבגדים, שנרקמו לפני המלחמה; כשם שבכל
שאר מקצועות החיים אנו משתמשים עוד באוצרות, שאצרה האנושיות בעמל-
כפיה לפני המלחמה - כך הספרות משתמשת בתקומות שלפני „המבול”.
אבל בגדינו כבר נקרעו, כבר נהפכו לטלאי על-גבי טלאי, הגיעה
השעה להמירם באחרים!

וגם הספרות תיבת למצא לה לבוש חדש...

ולכאורה - כמה עשיר הוא התכן החדש! הלא בכל אשר נפנה - דרמות
לוהטות, ענקיות. יסורי שאול, רעב, דבר, חרב, מעשי-נבלה ומסירות-נפש.
הלא החיים כאלו באמת עזרו לספרות, להוציאה מן המצר - לפני קרקע
בתולה, אשר לא נגעה בה עוד יד יוצר מעולם. ובמובן זה היא מאושרת
הרבה יותר מן הספרות שלפני המלחמה, שהתקומות שלה כבר דשו ודשו
בהן רבים.

„לפנים היתה האמונה לעמוד-אש הולך לפני המחנה ומאיר את האפל.
עתה נהפכה למאסף, למאסף את הנחשלים והמפגרים ללכת. את החלשים
שעיפו ממלחמת-החיים.”

הדברים האלה, שאמר חוקר אחד בנוגע לאמונה, נכונים הם גם בניגע לאמנות.

החיים כבר שטפו ועברו הלאה, הרחק הרחק מאד, והיא, הספרות, זוחלת לה עוד, כסוסה צולעת, שעגלה סניטרית רתומה לה, זוחלת לה ומאספת את רכייה־לב, שלא ההינו להביט ישר אל אימת החיים...

אוי ואבוי בשעה כזו למי שאוטם אוניו משמוע את קול ד' מן הסערה...

„כך אי־אפשר“, התחדשו, התחדשו! — זועקים הרחובות, קירות הבתים, אבני השדה. ואם לא, תזרוק אתכם ההיסטוריה בלי־חמלה — היא אינה יודעת חמלה — בין גלי יתר הרקב... ב„ספרות סניטרית“, בבית־מושב לזקנים ולחולים אין לה צורך עוד.

„להיות או לחדול“ — זו היא השאלה העומדת לפני ספרותנו, לפני כלנו, חרותה באש מעֶנְרֶת־עינים בשחור עֶבִי־הסער...

